

KRITIKUSOK ÖNARCKÉPEI

Aki kritikát ír könyvekről, szerzőkről, valamilyen feltárulkozik az olvasója előtt, hiszen miközben számot ad benyomásairól, elismerő vagy elítélő véleményéről, önmagából ad valamit, ha más nem, ízléséről árulkodó mondatokat, megjegyzéseket. Olykor még az elhallgatásai is árulkodóak lehetnek, amiről nem ír, azt esetleg nem is kedveli, nincs róla mondanivalója. Kosztolányi, aki kritikusnak is elsőrangú volt, a „nem szeretem” feladatokat olajozott mondataival oldotta meg, elemzés helyett a felszínen tett bravúros mozdulatokat, ám mindig tetten lehetett érní, mikor írt kedvére való művekről vagy színházi előadásokról, s mikor írt „muszáj-bezámoló” újsága igényének megfelelően.

Úgy hozta a sors, hogy egymást követően több kritika- és tanulmánygyűjteménnyel szembesülhettem, s módom volt elgondolkodni, milyen is a beleérző kritikus, amikor kedvére való megbízatásokat teljesít. Nem egészen ebbe a sorba tartozik Illés Lajos *Az Új Írás hőskora* című kötete, amely irodalmi történetek és emlékezések gyűjteménye, mégis szólni érdemes róla, mert a szemtanú hitelével idézi azt a korszakot, amelyben az irodalom nem fejlődhetett öntörvényűen, hiszen párt- és állami intézmények vigyázták, nehogy olyan alkotások jelenhessenek meg, amelyek kérdésessé tehetik a kor egyeduralgó ideológiáját. 1961-ben jelent meg a folyóirat első száma. Hogy akkor és ott szelepnek szánták-e engedélyezői, nem tudhatjuk, valószínűleg Illés Lajos sem tudhatta, íróként és művekért folytatott küzdelmei arra engednek következtetni, hogy némi naivitással ütközött bele különféle tilalmakba, amelyeket a folyóirat másik szerkesztője, Pándi Pál nyilván sokkal jobban ismert, mint ő, de azt sem tudjuk ma még, vajon teljes mértékben egyetértett-e a kulturális irányítók szempontjaival, mint ahogy egyelőre az is homályos, hányféle nézet és elképzelés csatázott egymással a felsőbb körökben. Tény, hogy az Új Írásban sok olyan író szerepelt, aki addig kényszerűségből vagy saját elhatározásából hallgatott, vagy épp akkor szabadult a börtönből. Az emlékezésből kiviláglik, hogy Illés Lajos ideálja egy színvonalas irodalmi folyóirat megteremtése és irányítása lett volna, s némi tévovassággal, értetlenséggel szembesült különféle taktikai elvárásokkal, amelyek egy részének fő okait talán nem is értette. A háttér ismerete híján is elmondhatjuk, hogy az Új Írásnak s ter-

mészetesen egykori főszerkesztőjének is fontos, kezdeményező szerepe volt a kor irodalmában, hiszen létével, koncepciójával a valósabb értékrendet munkálta ki, s itt jelentek meg máig klasszikusnak mondott remekművek. A mérlegnek persze van másik serpenyője is: sok akkoriban fontosnak, izgalmasnak vélt alkotást azóta belepte a por. Nyilván nem ok nélkül. Ám érezni, hogy Illés Lajos szívéhez ezek is közel állnak. Melyik szerkesztő nem szereti gyermekeit?... Egyébként ez a könyv sok érdekes adalékkal gazdagítja a korról való ismereteinket, kellemes, csevegő stílus pedig jótékonyan segíti olvasmányosságát.

Költői világok a címe Vasy Géza új tanulmány- és kritikakötetének. A szerző az egyik legfigyelmesebb kritikusunk, érezhetően önmagával is megküzd egy-egy életmű, alkotás elfogulatlan befogadásáért. Vasy Gézát mindig úgy tartottam számon, mint Illyés Gyula örökségének ébresztőjét (a költőről írt életrajzáról májusi számunkban szoltunk), s ami ezzel együtt jár: az úgynevezett sorsvállaló irodalom értő, figyelmes méltatóját (Csoóri Sándorról újra meg újra volt fontos mondandója, nem is szólva Nagy Lászlóról írt esszéiről, tanulmányairól; ez utóbbiak azért is fontosak, mert a költő jelentőségét jó néhány komoly irodalomtörténész is vitatja). A *Költői világok* azonban már a címével is jelzi, hogy Vasy Géza nem csak az Illyés Gyula nevével fémjelzett törekvések körében otthonos. Kitűnő megfigyelések sora olvasható azokban az írásaiban, amelyek a harmadik nemzedék alkotóiról szólnak. Külön örömet szerzett azzal a bírálatával, amelyet Bakó Endre Kiss Tamásról írt monográfiájának megjelenése után írt, összefoglalva benne a méltatlanul ritkán emlegetett debreceni kötődésű író világának legfőbb jellegzetességeit. Kitűnőek a Csorba Győzőről írtak is: nemcsak lírájának legfőbb jellemzőit tárja föl, hanem a költő közismerten tiszta emberségét, gerincességét is. Nyilván nem mindenki értékeli az ilyesfajta megközelítést, megvallom, én épp azért vélem közel magamhoz írásait, mert emberközpontúak, érzem bennük, hogy szerzőjük maga is mélyen, felemelősen gondolkodó ember, aki az irodalom humánus mondanivalóját meghatározónak, továbbörökítendőnek véli.

Említettem, hogy Vasy Géza olykor önmagával is kemény küzdelmet vív, s kivételesen rokonzenves tulajdonsága, hogy korigálni képes korábbi véleményét. Csűrös Miklós Kálnoky

Lászlóról írt monográfiáját ismertetve említi a költő jellemzéséül a „kismester” szót, meggyőződése szerint ugyanis Kálnoky egy ideig az volt. (A „kismester” minősítés kevésbé lelkesítő, olykor épp a kismestereknek vannak remeklései, gondoljunk akár Kálnoky *Szanatóriumi elégiájára*.) Am a kritika végkövetkeztetése — és címe — szerint Kálnoky László „a nyolcvanas évek költője” lett, s ha visszaidézzük Homálynoky Szaniszló alakját, teljes mértékben igazat adhatunk Vasy Gézának.

Külön egységet képeznek a kötetben azok az elemzések és tanulmányok, amelyeket József Attila kapcsol össze. Irodalomtudományi vonatkozásban talán a *Szép Szó* szemléletéhez fűzött „jegyzete” a legfontosabb, hiszen e folyóirat évtizedekig csak annyi figyelmet kapott, amennyi szerepe a költő utolsó éveinek történetében volt. Talán azért temették olyan szorgalommal, mert több szerkesztője is Nyugaton élt, s az ottani szellemi életnek lett jelentős alakja. Ha a múlt század harmincas éveinek új folyóirataiban lapozgatunk, elgondolkodtató, hogy az akkori fiatalok, a *Nyugat* eszmeiségét kiegészítve, vagy annak ellenében a szellemi — és politikai — kibontakozás hányféle lehetőségét keresték. A népi gondolat zászlóvivőjeként, új szellemű értelmiség megteremtéséért szállt sikra a *Válasz*, s a *Szép Szót* sokáig úgy emlegették, mint urbánus ellenlábását, holott, mint Vasy Géza elemzése is megvilágítja, ennél jóval gazdagabb volt a lap szellemisége. A *Vigilia* első sorban a francia katolicizmus példája nyomán nyitott keresztény szellemiséget képviselt, Kerényi Károly vezetésével az érintetlen, tiszta szellem *Szigete* felé hajóztak a fiatal argonauták, s a közép-európai humanizmus ábrándképe után nyomoztak az *Apolló* köré gyűltek. Milyen gazdag, mennyire változatos körkép! Nem csoda, hogy Vasy Géza is kedvvel és hozzáértéssel rajzolja újra a hajdani színeket, ügyelve az árnyalatok finomságaira is.

A többi tanulmány és portré részletes elemzése helyett arra hívnám föl a figyelmet, hogy Vasy Géza kötetekről szólva is mindig az egész írói pályát állítja elemzése középpontjába. Ez a képessége, valamint az értékek iránt tanúsított elköltelezettsége avatja nemzedéke jelentős irodalomtudósává.

Némiképp önarckép a szombathelyi Gyurác Ferenc *Két száz év tized* című kötetei is, amelyből azonban a korszak lassú átalakulása s ezzel párhuzamosan jelentkező értékválsága (-változása?) is nyomon követhető. Kivált 1990 után a kritikai életben is megfigyelhetőek ennek következményei: a kritikákban egyre hangsúlyosabb szerzőik politikai meggyőződése és elköltele-

zettsége. Ez természetesen nem új fejlemény, sőt öröndetes szakítás annak a korszaknak a hagyományával, amikor bizonyos írókról csak jót, másokról fenntartásokat is, ismét másokról viszont csak rosszat lehetett írni. Veszélyt az jelenthet, ha a kritikus politikai hitvallását a műalkotás értékmérőjévé teszi. Gyurác Ferenc több évig aktív politikai szerepet vállalt, de meggyőződését — másokkal ellentétben — nem bírálataiban és tanulmányaiban teszi nézőpontja meghatározójává. Még abban a ciklusban sem, amelynek a *Nemzedékek, nemzet, demokrácia* címet adta. Ezzel a címmel egyébként Csengey Dénesről írt tanulmányt, amelynek megkülönböztetett jelentőséget ad, hogy részletesen méltatja a tragikus sorsú író tehetségét is, tehát nemcsak a közéleti szerepvállalás mármár mitizált hátterét világítja meg, hanem az életművet helyezi mérlegre, természetesen annak egyik legfontosabb mozgatójával, az író gondolkodásával, meggyőződésével is számot vetve. Teljes joggal teszi ezt: a mai magyar irodalomnak kevés olyan alkotója van, akiben ne munkálna hit, ideológia, politikai rokonszenv, s ezek számba vétele nélkül a műalkotást egyik éltető gyökéretől választanánk el. Az irodalomnak világnézeti elemekkel történő gazdagítására Németh László életműve az egyik legjobb példa, nem véletlen, hogy Gyurác Ferenc szerint „nem szűnik időszerűsége” (tegyük hozzá: jó néhányan harcosan ennek ellenkezőjét állítják). A magas színvonalú kötetben egyébként kiemelt helyen szerepel Veres Péter is, akit a magam részéről nem neveznék „heurisztikus olvasónak”, az a sejtelmem, hogy ötletzerűen olvasott, s meglehetősen idegenkedett a modern irodalomtól.

Van egy nagyon érdekes jellemzője a kötetnek (nyilván a bírálatok és tanulmányok írójának szemléletéből adódóan): tétélezi a jó versek köztársaságát, s ebbe a világbirodalomba helyezi el az általa kedvelt, színvonalas köteteket, illetve azt mutatja meg, miért nincs helye egyik-másiknak benne. Hasonló képzet a harmincas években több változatban is felmerült: akkor és ott egy humanista szövetség lehetőségeként. Gyurác Ferenc versbirodalma egyetemes, érezhetően a minőség igénye tartja egybe.

Érdeme a kritikusnak nyitottsága? Feltétlenül! Gyurác Ferenc ilyen kritikus. Megvallja ugyan rokonszenvét, de figyelmesen elemzi azokat a műveket is, amelyek távol állnak ízléstől és meggyőződésétől, mert ezekben az írásokban a meggyőződésnek is fontos a szerepe.

Szekér Endre *A stílus — az író* című kötetnek tanulmányai ugyancsak a magyar irodalom köztársaságába kalauzolnak, azokat az írókat,

műnemeket és műfajokat elemezve, akik és amelyek elkötelezetten ápolták, védelmezték és gazdagították nyelvünket, abban a szilárd meggyőződésben, hogy ezáltal nemzet tudatunkat erősítik. Régi mondás: a stílus — az ember. Szekér Endre ezúttal az embert és a gondolkodást pallérozó írókat vizsgálja, meggyőzően elegyítve az irodalmi vizsgálódás különféle módjait, s végeredményben kis 20. századi stílustörténet bontakozik ki vizsgálódásaiból, s ebben nem az elmélet az uralkodó, hanem a műalkotásokban formát öltő írói világnézet, a hazafiság és a nemzetféltség egyik lehetséges megnyilatkozási formája.

Veszélyben a nyelv s vele a gondolkodás tisztasága? Napról napra tapasztaljuk: igen! Molnos Angéla, a nyelvhasználat ügyének elkötelezett harcosa nem véletlenül utal arra, hogy a magyar nyelv épsége jövőnknek is záloga. (*Jövőnkért a magyar nyelv ügyében* című kötete gazdag munkásságának új terméke.) Szekér Endre példákat állít elénk, s nem csak Illyés Gyuláét, Németh Lászlóét, akik e téren is kiemelkedőt alkottak, hanem a 20. század rengeteg érdemes írójának működését görcső alá véve kis magyar stílustörténetet alkot, amelyben a gondolatnak épp oly meghatározó a súlya, mint nyelvi megformálásának. Költészet, próza, dráma mestereit idézi tanulságul, s közben a műnemek, műfajok bomlásáról, átalakulásáról, egymásba játsztásáról is megszívlelésre érdemeseket mond el.

S ha már a műfajok átrendeződését említettük, mindenképp érdemes elmondanunk — Szekér Endre kötete a legjobb alkalom erre —, hogy a kritika maga is módosul: a felelős bíráló, anélkül, hogy szakítana a kritika eredeti funkciójával, egyre gyakrabban dúsítja írásait esszé-izmtikus betétekkel, nem világnézeti bizonytalanságától, hanem szilárd, elvi meggyőződésétől indítatva.

Vendégeim voltak. Ezzel a címmel adta közre az általa készített interjúkat a Székesfehérváron élő, az ottani szellemi élet egyik mozgatójának minősíthető Bakonyi István irodalomtörténész. A mai magyar kultúrában mind fontosabbak a fővároson kívüli centrumok, a helyi hagyomá-

nyok őrzői, a helyi tehetségek támogatói. Ezek a lapok, folyóiratok, városi rádiók és televíziók gyakran legalább annyira színvonalas tevékenységet fejtenek ki, mint a budapestiek. A pécsi Jelenkor, a szegedi Tiszatáj, a debreceni Alföld vagy a győri Műhely (az egyik legszínvonalasabb magyar folyóirat) és a szombathelyi Életünk eddig is közismert volt, de mind színvonalasabb kulturális törekvések jellemzik Sopront, Egert és Székesfehérvárt is (méltánytalan volna említés nélkül hagyni a kaposvári Somogy című folyóiratot, ennek szemhatára az egész mai magyar irodalomra kiterjed).

Az interjú kényes műfaj, a kérdezőnek és válaszolóknak közös hullámhosszt kell találnia. Ráadásul a véletlennek is szerepe lehet elkészültében, hiszen a legkülönfélébb személyiségek érkeznek egy-egy meghívásra, előadóestre, felolvasásra, az interjú készítőjének ezekhez az eseményekhez is alkalmazkodnia kell. Bakonyi István beszélgető társai is különböző fajsúlyúak, így a párbeszédnek is kaleidoszkópszerű változatosságot mutatnak. Igazán az teszi izgalmasá őket, hogy a mai magyar szellemi élet szinte mindegyik törekvése, árnyalata megmutatkozik Bulányi Györgytől Jókai Annán át Fábry Sándorig. Az életrétegek minden esetben különböznek, s természetesen, ismert személyiségek sorsáról lévén szó, érdekesekek. De talán még izgalmasabbak az interjú alanyainak vélekedései napjaink szellemi életéről s annak kilátásairól. Véleményük természetesen ugyancsak különböző. Bár igaza volna Bulányi Györgynek, s megszületne végül a jóakarátú emberek szolidáris közössége...

(Illés Lajos: *Az Új Írás hőskora*. Hét Krajcár Könyvkiadó, 2002; Vasy Géza: *Költői világok*. Széphalom Könyvműhely, 2003; Gyurác Ferenc: *Két szűk évtized*. Életünk – Faludi Ferenc Alapítvány, Szombathely, 2003; Szekér Endre: *A stílus — az író*. Integratio, Bécs – Kecskemét, 2003; Molnos Angéla: *Jövőnkért a magyar nyelv ügyében*. Debrecen, 2003; Bakonyi István: *Vendégeim voltak*. Árgus Kiadó – Felsőmagyarország Kiadó, 2003)

RÓNAY LÁSZLÓ